

**Олена Євгеніївна Соловйова,**

*кандидат юридичних наук, доцент,  
Харківський національний університет внутрішніх справ,  
кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології;*



<https://orcid.org/0000-0002-5625-2122>,

*e-mail: solovieva\_77@ukr.net*

---

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО  
ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ  
ІНТЕРЕСІВ**

---

*Розглянуто поняття процесуального статусу учасників кримінального провадження. Відповідно до КПК України учасники кримінального провадження – це сторони кримінального провадження, особи, які беруть участь у кримінальному процесі. Співставлення цього визначення з конкретними нормами КПК України щодо учасників кримінального провадження показує, що до них за законом належать не тільки особи, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, а й самі суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності, тобто посадові особи та органи, які ведуть кримінальне провадження, тощо.*

**Ключові слова:** учасники кримінального провадження, процесуальний статус, сторони кримінального провадження, суб'єкти кримінального процесу.

*Оригінальна стаття*

**Постановка проблеми**

Кримінальний процесуальний кодекс України, ухвалений 13 квітня 2012 року, чітко не визначає поняття і не подає класифікацію сторін кримінального провадження, тому їх називають по-різному:

- 1) особи, які беруть участь у процесуальній дії (статті 104, 107);
- 2) учасники кримінального провадження (статті 27, 113, 237);
- 3) учасники судового провадження (статті 34, 107, 317, 347);
- 4) сторони кримінального провадження (статті 22, 26, 68, 69, 71);
- 5) фізичні особи (статті 36, 39)<sup>1</sup>.

Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України сторонами кримінального провадження з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник

---

<sup>1</sup> Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.01.2023).

та законний представник; з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [1, с. 57].

Пункт 25 ч. 1 згаданої статті КПК України вказує, що учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Учасниками судового провадження відповідно до чинного КПК України є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргами яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України)<sup>1</sup>.

До ухвалення КПК України в теорії кримінального процесу осіб, які брали участь у кримінальному провадженні, називали «учасники кримінального процесу», «учасники кримінального судочинства», «суб'єкти кримінально-процесуального права» тощо. Проте більшість науковців осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, називають суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності [2, с. 54].

Тому процесуальний статус кожного з учасників кримінального провадження має свої особливості, що зумовлюється різним ступенем окремого статусу у кримінальному провадженні. Деякі учасники можуть набувати свого процесуального статусу тільки в межах певних стадій кримінального процесу (підозрюваний, обвинувачений, засуджений), а інші – протягом усього розслідування і кримінального провадження (суд, прокурор) [3, с. 155]. Тому ця проблема є доволі актуальною.

### **Стан дослідження проблеми**

Проблеми, які пов'язані з дослідженням особливостей процесуального статусу учасників кримінального провадження, досліджувалися в роботах Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, Т. В. Каткової, С. А. Кириченка, Є. Г. Коваленка, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, С. В. Слінька,

---

<sup>1</sup> Там само.

М. С. Строговича, В. Я. Тація, В. М. Тertiшника, А. Р. Туманянц, В. М. Хотенця, В. М. Шибіка, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та ін. При цьому погляди науковців умовно можна поділити на дві групи: перша група вчених до учасників кримінального процесу відносить лише деяких учасників, закріплених у кримінальному процесуальному законі, наводячи різні підстави для їх класифікації; друга – всіх осіб, зазначених у КПК України, які прямо або побічно залучаються до кримінального провадження. З ухваленням КПК України ця проблема залишилася актуальною і до цього моменту.

### **Мета і завдання дослідження**

*Мета* статті полягає в розкритті особливостей процесуального статусу учасників кримінального провадження. *Завданням* статті є аналіз змісту процесуальних прав і обов'язків кожного учасника кримінального провадження.

### **Наукова новизна дослідження**

Доведено, що в сучасних умовах з'ясування змісту статусу учасників кримінальних процесуальних правовідносин має дуже важливе значення (соціальне, юридичне, практичне) для визначення засобів захисту прав і законних інтересів особи та громадянина.

У теорії кримінального процесу України появу у кримінальному провадженні того чи іншого учасника пов'язують із початком здійснення захисту його прав та законних інтересів. Тому що саме із цього моменту той чи інший учасник кримінального провадження наділяється відповідними правами для захисту особистих прав чи прав, які він представляє (наприклад, захисник чи законний представник тощо), і на нього також накладаються передбачені законом обов'язки.

### **Виклад основного матеріалу**

Учасники кримінального провадження – це фізичні та юридичні особи, які внаслідок своїх повноважень наділені в установленому законом порядку процесуальними правами і обов'язками, що разом утворюють процесуальний статус таких учасників кримінального провадження, як суд, суддя, прокурор, слідчий, дізнавач, потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений та ін. [4, с. 54].

Про значущість процесуального статусу учасників кримінального провадження неодноразово наголошувалося в Конституції України, КПК України та інших законах і нормативно-правових актах, оскільки правова держава не може функціонувати без встановлення відповідних засобів правового захисту інтересів громадян у різних сферах суспільного життя і передусім у галузі кримінального процесуального права, яка суттєво торкається основних конституційних прав і свобод особи.

У теорії кримінального процесу вирізняють загальний, галузевий та індивідуальний статуси учасників кримінального провадження. Вступаючи до сфери кримінального процесу, як слушно зазначає Ю. М. Грошевий, особа, як правило, зберігає свій загальний (конституційний) правовий статус, який визначає міру її свободи в суспільстві, і, крім того, набуває спеціального процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, експерта тощо [4, с. 81].

Визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження пов'язане з двома суттєвими, на наш погляд, проблемами. Йдеться про закріплення у кримінальному процесуальному законі необхідних процесуальних статусів та їхній зміст. Вирішення цих проблем має дуже велике значення. Відсутність можливості увійти до процесу для захисту своїх інтересів або недостатність повноважень для ефективного їх захисту не тільки створює труднощі під час кримінального провадження, а й формує негативне сприйняття суспільством кримінального процесуального закону як такого, що не відповідає сучасним потребам.

Необхідно зазначити, що статус суб'єкта кримінально-процесуальних відносин складається із сукупності процесуальних прав та обов'язків особи, передбачених законом. Процесуальні права розвивають матеріальні права, які не входять до змісту процесуального статусу, при цьому своїм існуванням створюють можливість учаснику кримінального провадження захищати матеріальні права, які логічно випливають з можливості захищати відповідні права й законні інтереси. Процесуальні права повинні мати об'єктивний зв'язок зі статусом суб'єкта кримінально-процесуальних відносин, за якого наявність матеріального права зумовлює необхідність передбачити процесуальне право, що дозволяє здійснювати, охороняти або захищати його. Своєрідність процесуального статусу виражається в тому, що в його структурі присутні права двох рівнів:

1) права, які безпосередньо випливають із матеріальних прав. Наприклад, відповідно до Конституції України кожен має право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги (ст. 59)<sup>1</sup>. Цьому матеріальному праву відповідає процесуальне право підозрюваного (обвинуваченого) запросити захисника або вимагати його призначення. Тобто в цьому разі це перший рівень прав у системі процесуального статусу учасників кримінального провадження;

2) права, які необхідні для здійснення, охорони та захисту процесуальних прав (знати про свої процесуальні права та користуватися

---

<sup>1</sup> Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 29.01.2023).

ними), які становлять другий рівень прав у системі процесуального статусу учасників кримінального провадження.

Якість системності притаманна процесуальному статусу учасників кримінального провадження та зумовлює необхідність дотримуватися при її формуванні правил поведінки, які забезпечують взаємозв'язок і взаємозалежність матеріальних і процесуальних прав.

Аналізуючи сучасні трактування кримінального процесуального закону в частині формування і нормативного закріплення процесуальних статусів учасників кримінального провадження, необхідно звернути увагу на їх суттєві недоліки.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпілому надається процесуальне право подавати докази. Це право має безпосередній зв'язок із таким матеріальним правом, як доступ до правосуддя, що виражає законний інтерес особи у правовому вирішенні кримінально-правового конфлікту, який виник. Водночас у нормах, які регулюють досудове провадження, не закріплено право другого рівня, направлене на його здійснення, охорону або захист.

Наприклад, потерпілій А. звернувся до слідчого з клопотанням про приєднання до кримінального провадження як доказів списку викрадених речей. Слідчий відмовив у задоволенні клопотання, аргументуючи своє рішення відсутністю доказового значення пред'явленого списку. При цьому він також відмовив у задоволенні клопотання представника потерпілого про проведення допиту потерпілого для визначення характеру і розміру дійсної шкоди, завданої злочином [5, с. 19]. Підставою для рішення стала наявність у матеріалах кримінального провадження доказів, які дозволяють вичерпно, на розсуд слідчого, встановити перелік викрадених речей (протокол огляду місця події, пояснення заявника), крім того, їхня кількість була значно меншою, ніж вказав у клопотанні потерпілий, за розрахунками, які провів слідчий. Тільки в суді з'ясувалося, що речі, не вказані в протоколі огляду місця події, все ж таки пов'язані зі злочином, що переконливо довів потерпілий під час судового слідства [6, с. 125].

Наведений приклад свідчить про те, що відсутність у потерпілого та його представника можливості вплинути на процесуальну поведінку слідчого за наявності неефективності засобів забезпечення процесуального права на відшкодування заподіяної злочином шкоди (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України) утискає права та законні інтереси потерпілого.

Також необхідно звернути увагу на особливості нормативного регулювання процесуального статусу учасників кримінального провадження:

1) у кримінальному процесуальному законі вказується на сукупність кримінально-процесуальних прав учасників безвідносно до стадії кримінального провадження;

2) у більшості випадків щодо осіб, які зацікавлені в результаті кримінального провадження, застосовується розширювальний засіб регулювання, що передбачає можливість використання інших прав, які прямо не вказані у законі, але і не заборонені ним;

3) окремі права учасників, так само як і засоби їх забезпечення, не отримали належного закріплення у кримінальному процесуальному законі, наприклад право на відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої діями слідчого або інших посадових осіб досудового провадження. Так, органами досудового розслідування за хуліганство були затримані три особи і в них було вилучено мобільні телефони. Але через 72 години з моменту затримання підозрюваних звільнили, однак мобільні телефони повернули тільки двом особам. Захисник третього підозрюваного звернувся з клопотанням до слідчого про повернення вилученого майна в повному обсязі. Після відмови в задоволенні клопотання прокурору була направлена скарга, за результатами розгляду якої вартість вилученого і за недбалістю втраченого майна була компенсована слідчим [6, с. 132];

4) у кримінальному процесуальному законі статус окремих учасників провадження чітко не закріплено.

Так, зазначені особливості в нормативному регулюванні процесуального статусу учасників кримінального провадження не сприяють однозначному застосуванню і зумовлюють необхідність впливу Конституційного Суду України, правові положення якого здатні суттєво змінити оцінку змісту чинного кримінального процесуального закону. Тому що здійснювати процесуальні права особа може залежно від свого фактичного положення, а не від наявності формального рішення про залучення до кримінального провадження у відповідному процесуальному статусі.

Таким чином, кримінально-процесуальна діяльність зумовлена наявністю в її змісті порядку надбання, здійснення і втрати процесуального статусу учасниками кримінального провадження. Також у чинному кримінальному процесуальному законі не закріплено сам механізм втрати або позбавлення процесуального статусу окремих учасників кримінального провадження, що в окремих випадках призводить до труднощів на практиці.

## **Висновки**

Встановлений у законі порядок визнання особи суб'єктом кримінально-процесуальних відносин має велике значення для забезпечення законності кримінального провадження і дозволяє належним чином захищати інтереси осіб, які залучаються до цієї сфери діяльності.

Неоднозначність розуміння та розширене тлумачення підстав залучення до кримінального провадження, не закріплення чіткої процедури

надбання відповідного статусу порушують упорядкованість процесуальної діяльності, що таким чином відображається на законних інтересах учасників кримінального провадження. Тому слід дотримуватися формального підходу до визначення кола учасників кримінального провадження. Цей підхід призведе до таких позитивних результатів, як визначеність, стійкість процесуального становища, передбачуваність поведінки учасників кримінального провадження і результатів їх дій, а також створить логічну і послідовну систему механізмів здійснення, захисту і охорони їх прав та законних інтересів.

**Список бібліографічних посилань:** 1. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. Т. Г. Фоміної. Харків : ХНУВС, 2021. 300 с. 2. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с. 3. Кримінальний процес : підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцка. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 532 с. 4. Грошевий Ю. М., Хотенець В. М. Кримінальний процес України. Харків : Право, 2000. 494 с. 5. Сербін М. М., Солдатенко О. А. Практикум з кримінального процесу : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2018. 84 с. 6. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Конюшенко та ін. Київ : НАВС, 2012. 280 с.

Надійшла до редколегії 02.02.2023

Прийнята до опублікування 27.02.2023



## **Soloviova O. Ye. Procedural status of participants in criminal proceedings as a means of securing rights and legitimate interests**

*The concept of procedural status of participants in criminal proceedings is considered. According to the Criminal Code of Ukraine, participants in criminal proceedings are parties to criminal proceedings, persons who take part in criminal proceedings. A comparison of this definition with specific norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which refer to participants in criminal proceedings, shows that the law includes not only persons involved in criminal proceedings, but also the subjects of criminal procedural activity themselves, i.e. officials and bodies that conduct (investigate) criminal proceedings, etc.*

*The procedure for recognizing a person as a subject of criminal procedural relations established by law is of great importance for ensuring the legality of criminal proceedings and allows to properly protect the interests of persons involved in this field of activity.*

*Ambiguity of understanding and extended interpretation of the reasons for involvement in criminal proceedings, failure to establish a clear procedure for acquiring the relevant status violate the orderliness of procedural activities, which thus reflects on the legitimate interests of the participants in criminal proceedings. Therefore, a formal approach to determining the circle of participants in criminal proceedings should be followed.*

*This approach is able to give such positive results as certainty, stability of the procedural provision, predictability of the behavior of participants in criminal proceedings and the results of their actions, as well as to create a logical and consistent system of mechanisms for the exercise, protection and protection of their rights and legitimate interests.*

**Key words:** participants in criminal proceedings, procedural status, parties to criminal proceedings, subjects of criminal proceedings.

